

ZMENY INTENCIE SOCIÁLNEJ PRÁCE VO VZŤAHU K AKTUÁLNEMU STAVU SPOLOČNOSTI

BRANISLAV MALÍK

CHANGES IN THE INTENT OF SOCIAL WORK IN RELATION TO THE CURRENT STATE OF SOCIETY

ABSTRAKT:

Autor vo svojom príspevku porovnáva niektoré sociálnoekonomické dôsledky 1. a 4. priemyselnej revolúcie a tiež to, ako sa nimi iniciované zmeny premietli a premietajú do sociálnej práce, do zmeny jej celkovej intencie, kompetencií a obsahovej náplne. V tejto súvislosti si všíma najmä fenomén demasifikácie spoločnosti, ku ktorej dnes vo vyspelých spoločnostiach dochádza v dôsledku oslabenia sociálnej kontroly a zmiernenia tlaku na spoločenskú konformitu. Pomenováva jeho príčiny a zdôrazňuje jeho ambivalentnú povahu. Naznačuje tiež, ako by naň mala zareagovať sociálna práca.

Kľúčové slová: sociálna práca, socializácia, non human, sociálna kontrola, konformita, 4. priemyselná revolúcia, občianska socializácia

ABSTRACT:

In his paper the author compares some of the socio-economic consequences of the 1st and the 4th industrial revolution and how the changes initiated by them have been reflected in social work, in the change of its overall intent, competences and content. In this context, he notes in particular the phenomenon of the demassification of society, which is occurring today in developed societies as a result of the weakening of social control and the easing of pressure for social conformity. He names its causes and stresses its ambivalent nature. He also suggests how social work should respond to it.

Key words: social work, socialisation, non human, social control, conformity, 4th industrial revolution, civic socialisation

V príspevku sa sústreďíme na určitú kategóriu prebiehajúcich sociálnoekonomických zmien, ktoré boli iniciované nástupom 4. priemyselnej revolúcie. Zdôvodníme tiež dôležitosť ich

receptie v sociálnej práci a poukážeme na prekážky, ktoré jej adaptáciu na tieto nové pomery komplikujú. Tieto ťažkosti vyplývajú najmä zo skutočnosti, že v porovnaní s minulosťou, sa dnes radikálne menia požiadavky na výkon sociálnej práce, keď sa od nej požaduje plnenie úloh a funkcií, ktoré sú vo viacerých ohľadoch v priamom rozpore s tým, čo bolo od nej požadované v predchádzajúcich dekádach.

Sociálna práca neprebíha v sociálnom vákuu. Vždy, aj keď niekedy sprostredkované a s oneskorením, reaguje na spoločenské trendy, sociálno-ekonomické zmeny a dobové výzvy. Z uvedených dôvodov možno v jej dejinách zaznamenať viacero symptomatických zmien, korešpondujúcich so zmenou spoločenskej objednávky, viac či menej adekvátne reflektujúcej príslušné spoločenské dianie. Jednej kategórii týchto zmien, od ktorej očakávame, že v najbližšej dobe výrazne ovplyvní celkový habitus sociálnej práce, sa budeme v nasledujúcom texte venovať podrobnejšie. Moderná sociálna práca¹ aj jej inštitucionálna opora spočívala v spoločenskej objednávke zameranej na podporu sociálnej kohézie a funkčnosti moderných, vysoko etatizovaných spoločností. Sociálna práca bola v tomto období vmanévrovaná do pozície servisného centra pre aktuálne potreby pracovného trhu a potrieb čo najefektívnejšej správy moderných spoločností. Dá sa to povedať aj tak, že sociálna práca sledovala primárne prospech spoločnosti. Tým prišlo i k odklonu od jej bytostnej povahy, ktorá je antropocentrická a ľudsky emancipačná. Tento odklon sa manifestoval napríklad tým, že sociálny pracovník sa za svoju činnosť zodpovedal primárne úradom a až na druhom mieste klientovi či jeho rodinným príslušníkom alebo zákonným zástupcom. Cieľom jeho expertnej angažovanosti bolo korigovať sociálne správanie a konanie klienta, a to aj za cenu „zlomenia“ jeho osobnosti. To znamená pôsobiť na neho tak, aby sa klient po jeho expertnom zákroku mohol opätovne začleniť do mocenského, ekonomického či sociálneho poriadku modernej spoločnosti. Inak povedané – prispôbiť ho jej normám, obnoviť jeho sociálne fungovanie a prostredníctvom neho prispieť k optimálnej prevádzke spoločnosti a jej jednotlivých, vzájomne previazaných subsystémov. Moderná spoločnosť bola tiež postavená na princípe masovej spoločnosti (masovej produkcii tovarov, masovej spotrebe, masových médiách a tiež triedach či odboroch osnovaných na masovom princípe). Mnohí autori ju preto kritizovali za to, že jej povaha nie je zlučiteľná s požiadavkou osobnostného rozvoja. Ako poznamenáva Erich Fromm, práve

---

¹ Pod prívlastkom „moderná“ rozumieme sociálnu prácu realizovanú v kontexte moderných spoločností, ktoré boli (minimálne v tzv. západnom civilizačnom okruhu) vystriedané iným typom spoločnosti, ktorému síce rôzni teoretici dávajú rôzne prívlastky, ale väčšina z nich vyjadruje, že ide o kvalitatívne odlišný typ spoločnosti, ktorý je postavený na iných kultúrnych a spoločensko-ekonomických štandardoch. Nepoužívame ho teda v jeho bežnom hovorovom význame, keď uvedeným prívlastkom vyjadrujeme novosť a progresívnosť niečoho vo vzťahu k jeho tradičným, minulým antikvárnym formám.

jedinci, ktorí vykazovali odchýlky od povahových črt sankcionovaných jej socializačnými inštitúciami, boli v jej rámci kvalifikovaní ako „nie normálni“ a z toho dôvodu sa dostávali do pozornosti jej normalizačných aparátov. Fromm tento antagonizmus medzi normatívnymi poriadkami spätými s fungovaním modernej spoločnosti a požiadavkou rozvoja intímnej ľudskej osobnosti vyjadril ešte rigoróznejšie, keď konštatoval, že v tomto type spoločnosti môže zostať „normálnym“ len človek, ktorý nie je po duševnej stránke tak celkom úplne zdravý. (2020) Uvedená problematika je nosnou témou aj filozofického záujmu Michela Foucaulta. Keďže sociálna práca bola v tomto období orientovaná primárne na podporu spoločenskej konformity, jej univerzálnou cieľovou skupinou boli „asociáli“ – ľudia a skupiny, ktorých konanie a správanie neladilo s celospoločenskými normatívnymi požiadavkami, čím predstavovalo riziko „rozladenia“ celkovej spoločnosti. V podmienkach pluralitných spoločností sa však asociálnosť stáva relatívnym pojmom. Sociálna práca nie je už sústredená na socializačný proces a jeho poruchy, ktorý bol vnímaný ako prípravná fáza na život, t. j. ako proces, v rámci ktorého si človek osvojil všetky potrebné návyky, zručnosti či poznatky nevyhnutné v jeho dospelom samostatnom živote, ale jej výkon je sústredený na resocializáciu a v rámci jej kuratívnych funkcií na sociálnu rehabilitáciu. S dodatkom, že tentoraz orientovanú nie na „neprispôsobivých“ a neprispôsobených občanov, ale plošne – na všetkých členov spoločnosti. Podmienky rámcujúce život súčasného človeka sa dnes totiž zásadne menia takmer na dennej báze, v dôsledku čoho sa aj socializácia stáva permanentným celoživotným procesom. Druhým faktorom, ktorý dnes vstupuje do procesu socializácie, je skutočnosť, že tlaky na konformitu dnes výrazne poľavili – spoločnosť v jej súčasnej podobe sa dokáže reprodukovať a garantovať požadovanú mieru sociálneho poriadku aj bez toho, aby sa táto regulárnosť do nej vnášala prostredníctvom konformného, vypočítateľného a predvídateľného správania individuí. Garantom poriadku súčasných spoločností sa stali tzv. non human.² V podobných intenciách sa zmenil aj svet práce a jemu zodpovedajúca kvalifikačná príprava. V ére modernity si človek v rámci kvalifikácie osvojoval návyky, spôsoby správania a schémy myslenia, ktoré mu umožňovali bezproblémovú integráciu do sveta práce založeného na

---

² Do kategórie non human sa zaraďujú nielen nám podobné živé bytosti, ale aj artefakty vytvorené človekom, na ktoré človek preniesol niektoré svoje funkcie či vlastnosti. Z uvedeného hľadiska do kategórie non human môžeme zaradiť aj strojové algoritmy, informačné a komunikačné technológie, počítačové siete a programy, umelú inteligenciu, či podľa vlastných pravidiel fungujúce administratívne aparáty. Uvedená kategória non human sa ukazuje ako problematická v tom, že tieto umelo vytvorené agensy vykazujú tendenciu k svojmu osamostatňovaniu a autonómnemu vývoju. A nielen to, sú to práve non human, kto v najväčšej miere kanalizuje sociálne, ekonomické a politické procesy v súčasných spoločnostiach. „Udalosti už dopredu pomkyna logika vývinu non human a nie naše ľudské túžby, potreby a ciele. Non human kladú ľudskému svetu svoje vlastné imperatívy. Všetko už funguje autonómne, bez ohľadu na ľudské priania a potreby, ale aj navzdory nášmu vzdoru.“ (Malík, 2012, s. 35)

štandardizácii, synchronizácii a rutinizácii pracovných úkonov. Jednou z primárnych úloh kvalifikačnej prípravy bola príprava človeka na jeho profesijný život, ktorý sa tiež vyznačoval určitými štandardnými charakteristikami (relatívne stabilné pracovné miesto, resp. pracovisko, viac-menej stabilný pracovný kolektív, pravidelné zmeny, resp. pracovná doba a pod.). S tým sa spájali aj určité požiadavky na osobnostnú výbavu pracovníkov, konvenujúce s takto profilovaným procesom výroby (výkonnosť, disciplína, spoľahlivosť, dochvilnosť, emočná stabilita, stresová rezistencia a pod.). Monotónny charakter industriálnej výroby si od pracovníkov vyžadoval osvojenie si určitých stabilných návykov konvenujúcich s rutinným charakterom výrobných činností. Dnes sa žiadanejšími stávajú cnosti, ktoré sú v priamom protiklade k tým predošlým.³ Ak cieľom socializačných inštitúcií modernej spoločnosti bolo navykanie a privykanie človeka pravidlám obmedzujúcich spontaneitu a improvizáciu ľudského konania a správania, t. j. stabilizovanie jeho životných prejavov v určitých spoločensky akceptovateľných hraniciach, dnes sa za takýto cieľ považuje pestovanie cností, ktoré do spoločnosti vnášajú určitú dynamiku. Z tohto dôvodu sa preto aj diapazón podporovaných návykov zúžil už len na jeden jediný – návyk meniť návyky.

Tým, že sociálna práca prestala vo vzťahu k spoločnosti a svetu práce plniť úlohy zamerané na podporu spoločenskej konformity, mohla sa jej intencia preniesť na primárnu socializáciu a na klienta a jeho potreby, čím sa do popredia dostáva nielen jej socializačná, ale aj personalizačná funkcia. Sociálna práca už primárne neslúži integrácii človeka do korpusu „veľkej“, vysoko organizovanej spoločnosti a sveta práce postaveného na industriálnej výrobe, ale skôr jeho inklúzii do občianskej spoločnosti a do určitých parciálnych ľudských spoločenstiev (rodinných a malých lokálnych spoločenstiev, rôznych komunitných foriem života a pod.). S tým dochádza i k presunom dôrazu z jej doteraz najviac vyťažovaných funkcií na iné. V rámci tejto svojej pozmenenej agendy sa sústreďuje predovšetkým na regeneráciu občianskeho života, komunitných foriem súžitia, ozdravenie rodinných vzťahov či budovanie sociálneho kapitálu. S uvedenými posunmi sa mení aj jej celkový charakter – jej kontrolná funkcia sa dostáva do úzadia a ťažisko jej výkonu sa orientuje na životnú pomoc, v dôsledku čoho sa v práci s klientom k slovu dostávajú viac nedirektívne prístupy. Ak predtým bolo cieľom urobiť sociálne služby efektívnejšími vo vzťahu k inštitucionálnej a spoločenskej prevádzke, dnes je primárnym cieľom sociálnej práce vnieť túto efektívnosť aj do života ich klientov. Ak individuá boli dovtedy skôr objektom pôsobenia sociálnej práce, dnes ide o to, urobiť z nich autonómnych

---

³ Na akútnosť a komplexnosť problematiky vecného a efektívneho oslovenia a formácie dnešných žiakov a študentov, ktorí patria do generácie Alfa a generácie Z, poukazuje Monika Zaviš vo svojej štúdií venovanej revízii environmentálnej výchovy v súčasnej dobe antropocénu (Zaviš, 2022, s. 80-82).

sociálnych aktérov. Úlohou sociálnej práce je následne prelomiť prekážky, ktoré indivíduám bránia prevziať iniciatívu a eliminovať faktory, ktoré ich zatláčajú do pasivity. A nielen to, ruka v ruke s tým ide aj požiadavka, aby sa každý človek stal expertom na zvládanie a manažovanie svojho života, pričom sa zo zreteľa bežne stráca hodnota kontinuálneho formovania svedomia u jednotlivca.⁴ Sprievodným javom uvedených procesov je preto aj decentralizácia, deprofesionalizácia a deinštitucionalizácia sociálnej práce, čo v konečnom dôsledku vedie k jej postupnému splývaniu s tzv. občianskou prácou.⁵

Na počiatku industriálnej éry odčerpala expandujúca priemyselná výroba z vidieckeho prostredia, ale tiež z privátneho rodinného a verejného priestoru hlavnú masu obyvateľstva tým, že ich vtiahla do sveta práce, ktorý sa koncentroval prevažne v mestských aglomeráciách. Súčasťou uvedených procesov bolo aj oddelenie spotrebiteľa od výrobcu, pracoviska od bydliska a rozpad viacgeneračného súžitia. V dôsledku týchto spoločenských transformácií dochádza tiež k čoraz väčším disonanciám medzi prácou pre rodinu a zárobkovou prácou. (Beck, 2004, s. 200). Tento rozpor medzi rodinou a trhom práce sa negatívne premietol aj do rodinného prostredia. Uvedené procesy v konečnom dôsledku podnietili aj vznik sociálnych služieb, ktoré (okrem iného) museli nahradiť zamestnané ženy v ich predošlých „sociálnych“ funkciách (ku ktorým patrila najmä starostlivosť o deti počas pracovnej zaneprázdnenosti manžela, či starostlivosť o odkázaných členov domácnosti a pod.). Ulrich Beck dokonca konštatuje, že charakter trhovej ekonomiky spätej s modernými spoločnosťami, je v principiálnom rozpore s pravidlami, na ktorých je osnovaná tradičná rodina. *„Plná industrializácia, plné podriadenie trhu a tradičnej formy a roly rodiny sa vylučujú.“* (Beck, 2004, s. 174) *„Ak je trhový model charakterizujúci modernu domyslený do krajných dôsledkov, predpokladá spoločnosť bez rodiny, bez manželstva. Každý musí byť samostatný, slobodný, aby mohol vyhovieť požiadavkám trhu a zaistiť si tak ekonomickú existenciu. Subjektom trhu je*

---

⁴ Podľa Moniky Zaviš nie je korektné hovoriť o formácii svedomia exkluzívne v období detstva, ale je potrebné zohľadňovať aj to, že „konceptie a vzorce správania, ktoré sme prijali v detstve, bývajú neustále konfrontované s vonkajšou realitou a modifikujú sa alebo potvrdzujú“. Autorka tiež poukazuje na grécky pojem svedomia – syntéresis, ktorý doslovne znamená pozorné sledovanie, čiže ide o kontinuálnu funkciu, ktorá je už etymologicky daná (Zaviš, 2017, s. 34).

⁵ Aj keď zatiaľ ide len o hypotetický koncept, aktuálne prebiehajúce sociálnoekonomické zmeny a procesy vytvárajú vhodnú pôdu pre jeho akceptáciu a prijatie. Pod občianskou prácou Ulrich Beck rozumie všeobecne prospešnú prácu a podnikanie určené pre ľudí, ktorí nenašli uplatnenie v rámci existujúcich štruktúr zárobkovej práce. Jej náplňou by malo byť vykonávanie určitých spoločensky prospešných činností na dobrovoľnej báze. Do ich okruhu by mali patriť napríklad činnosti orientované na zlepšenie kvality života starších ľudí, zdravotne a telesne postihnutých občanov, migrantov, bezdomovcov a iných ľudí stojacich na okraji spoločnosti, ale tiež aj aktivity orientované na zlepšenie životného prostredia. I keď ide o prácu vykonávanú na dobrovoľnom základe, mali by za ňu takto angažovaní občania poberať tzv. občiansku mzdu. Za prínos občianskej práce sa považuje najmä to, že prispeje k revitalizácii občianskej spoločnosti. Z tohto pohľadu je dôležité aj to, že nie je organizovaná pod dohľadom štátu, ale organizujú si ju sami pracujúci. (Beck, 2004, s.166)

v poslednej rovine osamelý jednotlivec, ktorému „nebránia“ v činnosti partnerské, manželské alebo rodinné vzťahy. To znamená, že úplne realizovaná trhová spoločnosť je tiež spoločnosťou bez detí ...“ (Tamže, s. 190) Je však zásadný rozdiel medzi individualizáciou iniciovanou trhom práce v kontexte moderných spoločností a humanistickou požiadavkou rozvoja individuality (osobnosti) človeka. Vydelenie človeka z ľudského spoločenstva nemusí byť teda len vecou jeho osobného slobodného rozhodnutia, ale človek môže byť z daného spoločenstva vylúčený aj tlakom určitých vonkajších sociálno-ekonomických a sociálno-politických okolností. Pokiaľ je človek od daného ľudského spoločenstva separovaný, napríklad v dôsledku Beckom zmienených ekonomických reálií, je tu vždy prítomné riziko, že individualita zdegraduje v individualizmus. Individualita sa totiž formuje v procese individuácie, ktorý sa realizuje v interakcii s inými členmi daného ľudského spoločenstva. Individualizmus sa naopak formuje v opozícii k danému spoločenstvu. Hodnotu individualite udeľuje spoločenstvo svojím uznaním. Individualizmus si svoju osobitosť udeľuje a udržiava aktom oddelenia (dištancovania, resp. izolovania sa) od ľudského spoločenstva.

V porovnaní s klasickou industriálnou érou sme dnes konfrontovaní s úplne odlišnou situáciou, ktorú profilujú procesy spojené s nástupom tzv. 4. priemyselnej revolúcie. Jedným z jej dôsledkov je aj masívne nahrádzanie živej práce technikou a umelou inteligenciou (automatizáciou, robotizáciou a pod.). Dnes preto stojíme pred úlohou manažovať a facilitovať procesy s opačnou intenciou, ako boli tie, ktoré iniciovali vznik priemyselných spoločností. Tentoraz je potrebné ľudí uvoľnených zo sveta práce presmerovať do verejnej sféry a tiež preorientovať spoločenské úsilie na revitalizáciu vidieka a obnovy komunitných foriem života. Ak v industriálnej ére bol človek vyviazaný z tradičných sociálnych väzieb, aby mohol byť uvedený do vzťahu k neosobným vecným zložkám výrobného procesu, dnes ide o jeho opätovné začlenenie do siete, aj keď už na inej báze vytváraných, sociálnych vzťahov. Úlohou je pre týchto ľudí vytvoriť nové prijateľné roly, povinnosti a úlohy. Ak sa predtým ľudské aktivity orientovali primárne do vzťahovej oblasti utvárajúcej medzi človekom a svetom a človekom a nástrojom (t. j. do sféry práce), dnes pred nami stojí úloha preorientovať ťažisko týchto aktivít do oblasti komunikácie, t. j. do sféry medziľudských vzťahov. Vyššie povedané však neznamená, že v ére moderných spoločností sa nevytvárali aj interpersonálne vzťahy. Tie však mali zväčša len inštrumentálny charakter (išlo napríklad o vzťahy medzi ľuďmi vytvárané v rámci pracovného procesu, úradného styku a pod.).

Dôležitú otázku, ktorú si v uvedených súvislostiach musíme položiť, je tiež otázka, či uvedeným trendom a v ich dôsledku pozmenenej intencie sociálnej práce, zodpovedá aj profesijná príprava sociálnych pracovníkov.

Aby sme porozumeli zmenám, ktoré sa v súčasnosti odohrávajú (alebo skôr – ktoré by sa mali odohrávať⁶) na pôde sociálnej práce, treba si položiť niekoľko základných otázok, ktoré danú tému umožnia jemnejšie štruktúrovať. Patrí k nim aj otázka, či v prípade týchto spoločensko-ekonomických zmien išlo o samovoľné procesy alebo či boli tieto zmeny cielene stimulované a programovo zahrnuté do spoločenskej objednávky. A ak išlo o cielene realizovaný zámer, treba sa ďalej pýtať, čo bolo jeho zámerom a hlavným motívom, t. j. aké spoločenské, politické alebo ekonomické ciele sa ním primárne sledovali. Pýtať sa môžeme aj na to, či sa vyššie tematizované zmeny a posuny udiali pod tlakom všeobecných humanizačných požiadaviek alebo treba za nimi hľadať iné motívy. Každopádne musíme konštatovať, že tieto zmeny, ktoré vyústili do procesu demasifikácie spoločnosti, boli nielen polyfaktoriálne podmienené, ale aj to, že majú značne ambivalentné dôsledky.

Ako sme už uviedli, uvoľnenie disciplinárnych mechanizmov, prostredníctvom ktorých sa do našich životov vnášala určitá metodickosť, môže byť aj dôsledkom toho, že sociálny poriadok začal byť garantovaný non human aktérmi, a nie prostredníctvom konformného správania ľudských indivíduí. Môžu však za ním stáť aj iné motívy. Vyviazanie človeka z normatívnych poriadkov a oslabenie sociálnej kontroly môže byť tiež dôsledkom zmenenej povahy výroby a s ňou spätého sveta práce, ktoré si už nevyžadujú disciplinovanú a informovanú, ale predovšetkým tvorivú a pružnú pracovnú silu. Demasifikácia spoločnosti sprevádzaná vzrastom hodnoty ľudskej individuality môže byť tiež reakciou na neštandardnosť situácií, s ktorými je dnes človek denno-denne konfrontovaný, stúpajúcu frekvenciu zmien, ich rastúcu bohatosť a dynamiku. Uvedené skutočnosti si totiž vyžadujú nielen vysokú mieru plasticity, ktorá je podmienkou adaptácie človeka na takúto fluidnú skutočnosť, ale aj tvorivosť a využitie tvorivého a inteligentného potenciálu každého člena daného ľudského spoločenstva. Prílišná reglementácia spoločenského života sa za týchto podmienok ukazuje ako nevýhodná najmä v tom, že pomáha konzervovať dané spoločenské pomery, čím prispieva k potvrdzovaniu daného status quo. To znižuje reagenčnú schopnosť spoločnosti, čím problematizuje aj jej adaptáciu na nové výzvy, ktoré jej adresuje zmenený svet práce, technologicky modifikovaná skutočnosť, zdevastované životné prostredie či súčasný svet médií. Bráni absorbovaniu inovácií, znižuje pružnosť reakcie na zmeny a vedie k šablónovitosti spoločenského života. Uniformita sa do spoločenského života vnášala predovšetkým prostredníctvom

---

⁶ Uvedené procesy, týkajúce sa súčasných zásadných zmien spoločnosti a sveta práce, sú totiž ešte len vo svojom rozbehu. Napríklad rozhodnutie, že nastúpime cestu 4. priemyselnej revolúcie, padlo až na Svetovom ekonomickom fóre, ktoré sa v roku 2016 konalo v Davose. V dôsledku toho nie sú v teoretickej rovine ešte v plnom svojom rozsahu reflektované. Ani spoločenská prax na ne zatiaľ nedokáže odpovedať úplne adekvátne, skôr len ex post reaguje na ich už prejavené, negatívne dôsledky.

inštitucionalizovaného ľudského konania a správania. Inštitúcie, v ich sociologickom vymedzení, totiž reprezentujú všeobecne záväzné vzorce správania a konania, reprodukcia ktorých vnáša do spoločenského styku indivíduí určitú regulárnosť. Z tohto hľadiska schopnosť človeka inštitucionalizovať svoje správanie a konanie bola doteraz aj jedným z garantov spoločenského poriadku i bezkonfliktného súžitia. Význam inštitúcií spočíva aj v tom, že ľuďom umožňujú na originálne podnety a neštandardné situácie reagovať stereotypne – prostredníctvom určitého vopred pripraveného repertoáru správania a návodov na riešenie problémových situácií, čo ich radí do kategórie tzv. odľahčovacích mechanizmov⁷. Rovnaké konformizačné efekty má aj osvojovanie danou spoločnosťou predpísaných rol. Roly totiž reprezentujú odosobnené, individuálnemu konaniu a správaniu predchádzajúce vzory správania a konania, s ktorými sa v procese socializácie človek identifikuje. Okrem iného ho tým (obdobne ako inštitúcie) chránia pred emocionálnou preťaženosťou a citovou ambivalentnosťou, čím tiež výrazne prispievajú k efektívnosti ľudského konania. Ako však hovorí Nietzsche, „každý vzorec tyranizuje“. (2020, s. 380) Iní kritici inštitúciám a rolám kladú za vinu, že vedú k citovej vyprahnutosti a k strate schopnosti prežívania. Podľa Ralfa Dahrendorfa (2007) ich dehumanizačný účinok spočíva tiež v tom, že sú prekážkou pre individuálne a spontánne konanie.

Oslabenie dôrazu na konformitu nemuselo teda nutne vychádzať len v ústrety ľudským emancipačným požiadavkám alebo byť len výsledkom prehlbovania demokratizačných procesov, ale v jeho pozadí zrejme stáli aj spomenuté prízemnejšie motívy. To znamená, že ho treba vnímať aj ako výsledok systémových zmien indukovaných potrebou zvýšenia efektivity a spoľahlivosti spoločenskej prevádzky, trhovou expanziou, či potrebou vyššieho zhodnocovania kapitálu.

Na druhej strane uvoľňovanie sociálnej kontroly a zmiernenie tlakov na konformitu, nemusí byť v súlade s bytostným záujmami človeka a jeho vnútorným nastavením. Môže totiž do ľudských životov vnášať nepredvídateľné zmeny a z nich plynúcu konfúznosť. Podľa

---

⁷ Tzv. koncepcia odľahčenia sa spája s menom nemeckého filozofa Arnolda Gehlena. Jedno z kľúčových určení človeka je podľa Gehlena jeho „otvorenosť svetu“. V jej dôsledku je človek permanentne zaplavovaný nadmerným množstvom podnetov. Aby bol schopný konať, musí sa z tejto ich záplavy, ktorá sa vyznačuje náhodnosťou a chaotickosťou, vymaniť, resp. musí sa ich naučiť tlmiť, resp. filtrovať. Za týmto účelom si každá kultúra vytvára tzv. odľahčovacie mechanizmy, spočívajúce v osvojení si určitých štandardizovaných vzorcov riešenia problémov, resp. spôsobov vyrovnávania sa s výzvami, s ktorými je človek každodenne konfrontovaný. Ich význam spočíva v tom, že človeka zbavujú nutnosti reagovať na tieto výzvy a podnety de novo a originálne, t. j. aj nutnosti neustále vymýšľať nové spôsoby reakcií a konania. Tým človeka odbremeňujú nielen od neustálych improvizácií, ale aj od tlaku rozhodovania v situáciách, keď sa nachádza v časovej tiesni a nemá čas si danú problémovú situáciu premyslieť a teda aj nájsť a vybrať jej najoptimálnejšie riešenie. (2019)

viacerých názorov je človek tiež bytosťou, ktorá nie je adaptovaná na príliš veľké tempo zmien. Peter Wust charakterizuje človeka ako bytosť preniknutú neistotou (ako animal insecurem). (2019, s. 40) Väčšina jeho životných aktivít je preto orientovaných na eliminovanie neistoty. Podľa Wusta sa človek prirodzene snaží chrániť pred ranami osudu, ktoré ho aj napriek všetkej opatrnosti môžu nekontrolovane zasiahnuť. Osudovosť sa v ľudskom živote manifestuje ako všetko to, čo sa vymyká regulárnosti, čo do ľudských životov vstupuje neočakávane, neplánovite. Aj sociológ Erving Goffman vníma správanie človeka ako správanie poznamenané osudovosťou. Väčšina ľudských aktivít je preto motivovaná snahou zvládnuť chaos, snahou redukovať bohatstvo udalostí či snahou redukovať možné riziká. Symptomickým motívom ľudských aktivít je preto „starostlivosť“ – dávanie si na seba pozor, imperatív nezaplietať sa do osudovosti. (1982) Pendantom ľudského úteku pred neistotou sú aj sklony človeka petrifikovať dané pomery. Ladislav Kováč preto človeka považuje za mýtofilnú bytosť – homo mythophilus. (2007) Človek je totiž podľa neho usposobený tak, že sa lepšie cíti v bezpečí rigidných kontúr mýtom sprostredkovaného sveta. Jedno i druhé – potreba stability, bezpečnosti a istoty a s ňou spojené požiadavky na uniformitu ľudského správania a konania a potreba adaptovať sa na zmenené životné podmienky, viazaná na ľudskú invenčnosť a nonkonformnosť, sa však nemusia vzájomne vylučovať. Aby človek mohol časť svojej, nutne obmedzenej, reagenčnej kapacity investovať do „vymýšľania“, musí si ju ušetriť tým, že na značnú časť podnetov, s ktorými je vo svojej každodennosti konfrontovaný, bude reagovať rutinne, stereotypne. Ako poznamenáva Ortega y Gasset: *„Vďaka tomu, že spoločenstvo, do ktorého sa rodíme, je nositeľom celého systému správania, ktoré nám najrôznejšími postupmi ... vstúpuje, zostáva nám trochu voľnej energie, aby sme mali možnosť byť osobami, myslieť niektoré idey nami samotnými, projektovať a vykonávať niečo ako pôvodné jednanie.“* (1993, s. 131)

A konečne – ono zmiernenie tlakov na spoločenskú konformitu a oslabenie sociálnej kontroly (vychádzajúce primárne v ústrety požiadavkám novo profilovaného sveta práce) sa môže ako kontraproduktívne javiť aj vo vzťahu k občianskemu životu, keďže aj ten si vyžaduje určitú regulárnosť a na nej postavenú predvídateľnosť. Aj keď uvoľnenie konformizačných tlakov vyhovuje zostatkovému svetu práce a je ľahostajné z hľadiska prevádzky celkovej spoločnosti, v sociálnej práci by sme mali zostať voči uvedeným požiadavkám obozretní. To znamená, že by sme im nemali pasívne podliehať, ani im iniciatívne nadbiehať. Skôr naopak – mali by sme i naďalej trvať na udržaní jej socializačnej funkcie, pod ktorou dnes rozumieme predovšetkým dohľad nad občianskou socializáciou.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BECK, U. 2004. *Riziková spoločnosť. Na ceste k jinej moderně*. Praha : SLON, 2004. 431 s. ISBN 80-86429-32-6.
- DAHRENDORF, R. 2007. *Hľadání nového řádu*. Praha-Litomyšl: Paseka, 144 s. ISBN 978-80-7185-719-8.
- FROMM, E. 2020. *Mít, nebo být*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1646-9.
- GEHLEN, A. 2019. *Pračlovek a neskorá kultúra*. Bratislava: Hronka. ISBN 978-80-89875-00-9.
- GOFFMAN, E. 1982. *Interaction Ritual: Essays on face-to-face behavior*. New York: Pantheon Books. ISBN 0-394-70631-5.
- KOVÁČ, L. 2007. *Prírodopis komunizmu*. Bratislava: Kaligram. ISBN 978-80-7149-940-4.
- MALÍK, B. 2012. *Politická antropológia. (Futuroológia bez budúcnosti)*. Bratislava: Iris. ISBN 978-80-8153-002-9.
- NIETZSCHE, F. 2020. *Pozdní pozůstalost I (1885-1887)*. Praha: OIKOYMENH. ISBN 978-80-7298-563-0.
- ORTEGA y GASSET, J. 1993. *Evropa a idea Národa*. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0380-9.
- WUST, P. 2019. *Ungewißheit und Wagnis*. Neu herausgegeben im Auftrag der Peter-Wust-Gesellschaft von Werner Schüßler und F. Werner Veauthier. Einleitung und Anmerkungen von Werner Schüßler. ISBN 978-3-643-14529-1.
- ZAVIŠ, M. 2022. Revízia koncepcie environmentálnej výchovy v dobe antropocénu. In: *Humanitné a spoločenské vedy v pregraduálnom vzdelávaní 8. The Humanities and Social Sciences in Pregradual Education 8*. Bratislava: Z-F LINGUA. ISBN 978-80-8177-097-5. S. 79-86.
- ZAVIŠ, M. 2017. *Úvod do systematickej etiky*. Žilina: EDIS, Žilinská univerzita v Žiline. ISBN 978-80-554-1410-2.

KONTAKT

doc. PhDr. Branislav Malík, CSc.

Katedra etickej a občianskej náuky, Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave